

FERBER KATALIN

Lépéshátrányban. A magyar kormány kölcsönszerzési kísérlete 1930–1931-ben

„Jobb kölcsönözni és veszteni,
mint egyáltalán nem kölcsönözni.
(L. Fraser, bankár)

A magyar gazdaság első világháború utáni nemzetközi eladósodása illetve ennek egyes szakaszai azonosak Magyarország megváltozott politikai és gazdasági feltételeinek következményével, 1931-ben a magyar gazdaságpolitika radikális stratégiaváltásra kényszerült, s a gazdaságpolitika új eszköztára is lényegében a külső feltételek teljes átalakulása hatására jött létre. Az 1931 nyarán bekövetkezett nemzetközi pénzügyi összeomlás hazai eseményei között általános tanulságokkal bíró mozzanat volt a magyar kormány kölcsönszerzési kísérlete illetve annak sorsa, melyet néhány, a korszakkal foglalkozó gazdaságtörténeti, illetve politikatörténeti kötet szerzője egyes vonatkozásaiban már feldolgozott.¹

I.

A hazai monetáris válság egyik kritikus időszakára eső jegybanki Főtanácsülés jegyzőkönyvben is rögzítette, hogy az „ország ezidőszertini helyzetének gyökeres megváltoztatása nem pénzügytechnikai, hanem közgazdasági probléma. Ez a megállapítás arra a tényre van alapozva (...) hogy az ország-
nak ezidőszertini eladósodása olyan természetű, hogy az ebből folyó szükségletek mindig csak újabb és újabb eladósodással fedezhetőek, és hogy ennek folytán a helyzet megváltoztatása érdekében azt kell célul kitűzni, hogy az ország közgazdasági struktúrája alakíttassék át abban az irányban, hogy idők múltán a fizetési mérleg hiánya saját termelésünk és kivitelünk fokozásával enyhíthessék és valamikor végleg kiküszöbölhető legyen”.² Az idézett megállapítás bár utólag, de annak a felismerésnek nyomán született, melynek során a Magyar Nemzeti Bank 1929-től majd 1930-ban folytatta és 1931 első felében maximális erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy Magyarország 1924-ben megteremtett valutáris stabilitása fennmaradjon. Mint az a következő oldal táblázatának adataiból kitűnik, ezekben az években az évi adósságszolgálat nagysága akkorára emelkedett (a korábbi években felvett kölcsönök miatt), hogy felemészttette nemcsak az évi kivitelből származó devizabevételeket, de az új kölcsönök összegeit is. E tanulmány keretei között nem foglalkozhatom még az ismertetés szintjén sem azzal, milyen tényezők játszottak szerepet a helyzet létrejöttében, annál is inkább, mert ezt egy nemrégiben magyar nyelven is megjelent tanulmány szerzője már megtette.

Az érthetőség kedvéért mindössze annak említésére szorítkozom, hogy Magyarország nemzetközi eladósodásában döntő, még inkább meghatározó szerepe volt az 1924-ben angol közreműködéssel

¹ A magyarországi pénzügyi krízis története néhány vonatkozásban szerepel a hazai gazdaság- és politikatörténeti monográfiákban, illetve feldolgozásokban, ezek közül ha nem is az alapvetőek, de ebben a tanulmányban felhasználtak: *Incze Miklós* (szerk.): *Az 1929–1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon*. Bp. 1955. *Ránki György*: *Gazdaság és külpolitika*. Bp. 1981. *Berend T. Iván*: *Válságos évtizedek*. Bp. 1984.

² Országos Levéltár (a továbbiakban O.L.) Magyar Nemzeti Bank (MNB). Főtanácsülési jegyzőkönyvek. Filmtár. 13388. d. 193. okt. 30.

„választott” aranyfontdeviza-alapú hazai valuta felülértékelttségének, valamint az ennek fenntartásához fűződő hazai jegybanki politikának.³

Nem mulasztom el azonban annak említését sem, hogy ezzel inkább *elméletileg* párhuzamos kérdés a külföldi hitelek belföldi felhasználásának problémaköre, melyre választ mindeddig csak külföldi kutató adott, így ennek feldolgozása további feladat.⁴

S jöllehet, a Magyar Nemzeti Bank vezetősége mindent megtett annak érdekében, hogy a pengő árfolyamának stabilitása mellett monetáris eszközökkel segítse elő, amennyire lehetőségei engedik, a belföldi konjunktúra ösztönzését,⁵ ez korántsem mondott ellent a gyors nemzetközi eladósodásnak.

Az 1929 második felében, részben a New York-i tőzsdekrach következtében súlyosbodó európai likviditása krízis a magyar jegybank pozíciójában is komoly rosszabbodást idézett elő, melyen az európai jegybankok közös hitele segített, de a jegybank vezetői – elsősorban Popovics Sándor – világosan látta már ebben az időszakban, hogy a nehézségeket e hittel csak elodázní lehetett. Ugyanakkor mind a magyar kormányra, mind a Magyar Nemzeti Bankra komoly politikai és pénzügypolitikai nyomás nehezedett, hiszen a stabilizáció felett őrködő Népszövetség Pénzügyi Bizottsága, valamint a Bank of England „illetékese”, Siepmann nemcsak formális kontrollt jelentettek. Nagyon leegyszerűsítve, a magyar kormány, valamint a jegybank mozgási szabadságát elsősorban nemzetközi jogi és monetáris szempontok korlátozták. A magyar kormány 1930-ban megindított kölcsönszerződési akciója mögött nemcsak a további eladósodásnak egy nagy kölcsönrel való „megoldási terve” állt, hanem az előbb említett külső szempontok két gyakorlati következményének „áthidalása” is: a két előírás a magyarországi (valamint az ausztriai) stabilizáció alappillérei voltak. Az egyik a jegybank közvetlen hitelnyújtási tilalma az államnak, illetve az állami intézményeknek, a másik a költségvetési egyensúly angol kritériumai.⁶

Mindkettő természetesen, ha közvetve is, de az első világháborút követő, néhány országban több éven át tartó infláció korabeli magyarázatával függött össze, illetve onnan származik. E szerint, az infláció elsődleges kiváltója és egyúttal oka a költségvetési hiány és annak pénzkibocsátással való

³ Az 1924. évi magyarországi stabilizáció angol és magyar hátterére lásd *Péteri György*: *Tying up a Loose End: British Foreign Economic Strategy in 1924: The Hungarian Stabilization*. Acta Historica Tome 30. No. 3–4. 1984. 321–351. pp. (A kézirat leadását követően ugyanennek magyar nyelvű változata jelent meg a Századok hasábjain.) A Magyar Nemzeti Bank monetáris politikájára, illetve húszas évekbeli start stratégiájára *ugyanő*: *Nemzetközi likviditás és nemzetgazdasági szempont a magyar monetáris politikában 1924–1931*. Közgazdasági Szemle 1980/10. Az általam között táblázat adatai is innen származnak.

⁴ A közép-európai külföldről származó hitelek felhasználására: *V.V. Bandera*: *Foreign Capital as an Instrument of National Economic Policy*. The Hague. 1964.

A külföldi hitelek felhasználásának problémaköre az adott gazdaság- és pénzügypolitikai döntéshozatal szempontjából tekintve elméleti jellegű, hiszen csak teoretikusan választható szét a jegybanki (monetáris) inálttatású és a reálszféra szükséglete által provokált kölcsönfelvétel.

⁵ *Péteri Gy.*: *Nemzetközi likviditás és nemzetgazdasági szempont ... Közgazdasági Szemle 1980/10.*

⁶ A stabilizáció egyik legfontosabb jellemzője ugyanis az volt, hogy a költségvetés egyensúlyi kritériumai között a jótételi, illetve népszövetségi kölcsöntörlesztés összegei pontosan fizetve legyenek. (Ez természetesen a kölcsönt nyújtó szempontjából teljesen indokolt.) A stabilizációs programot törvénybe foglaló szöveg szerint ugyanis a magyar költségvetés helyzete akkor tekinthető „egészségesnek”, ha a költségvetés egyensúlya mellett teljesíthető az előbb említett két külföldi valutában teljesítendő kötelezettség. A kölcsön biztosítására ugyanakkor a hitelezők a vámjüvedék, a cukoradó, valamint a dohányjüvedék bruttó összegeit kötötték le, és azt is előírták, hogy ha ezen bevételek évi összege nem éri el a népszövetségi kölcsön évi törlesztési hányadának másfélszeresét, szó lehet újabb zálogok lekötéséről. Figyelembe véve az ország gazdasági szerkezetét és teljesítőképességét, valamint a háborút követő évek felhalmozódott állami beruházási feladatokat, mindez – megítélésem szerint – szükségszerűen vezetett el a költségvetési egyensúly *formai* betartásához, vagyis a deficitfinanszírozás bonyolultabb és költségesebb megoldásainak alkalmazásához.

finanszírozása. A Bethlen-kormány a kölcsönszerzési akció első lépéseire a háborút követően oly sok nehézséget okozó jóvátételi kérdést véglegesen rendező konferenciák fórumait használta. A diplomáciai gépezet hazai megbízóitai bizakodó számjeltávirataikban számoltak be gróf Bethlen Istvánnak az ezzel kapcsolatos első tárgyalásokról. Ugyanebben az időszakban a gazdasági élet „jelzőszámai”, elsősorban az iparé, egyértelmű stabilitásról adtak számot, a mezőgazdasági termés eredményei pedig ebben az évben olyan bőségesek voltak, hogy hosszú évek óta először jelentős aktívummal zárult a külkereskedelmi mérleg. A jegybank, nehézségei ellenére igyekezett elkerülni a belső pénzügyi „megszorító” intézkedéseit, amit megkönnyített a gyufakölcsön első részletének kibocsátása.⁷

A hazai pénzügypolitika első vonalbeli szereplői azonban baljós előjeleket is tapasztalhattak; Bud János, korábbi pénzügyminiszter tárcacéklküli közigazgatási miniszterre való kinevezése,⁸ az ezt megelőző és felemás eredményekkel záruló intézkedéssorozat a külföldi kölcsönfelvételek korlátozása ügyében, valamint az új pénzügyminiszter nyilvánvaló hozzá nem értésének ténye mind-mind sejtették, olyan változások vannak készülöben, melyek visszafordíthatatlan következményekkel is járhatnak.

Popovics Sándor, nem sokkal az európai jegybankok által a Magyar Nemzeti Banknak nyújtott aranydollár-hitel realizálását követően, azaz a kéréssel fordult Montagu Normanhez a Bank of England kormányzójához, hogy támogassa e mindössze 12 hónapra nyújtott hitel lejáratí idejének meghosszabbítását, vagy segítse elő egy nagyobb összegű, hosszabb lejáratra szóló kölcsön kibocsátását. Popovics joggal ijedt meg Norman válaszáától, mely a hitel meghosszabbításának esélyeit pesszimista módon üntette fel, újabb kölcsön felvételét pedig egyenesen lehetetlennek tartotta. Az angol jegybank kormányzójának válasza nem volt megalapozatlan; egyrészt a londoni City szereplői gyakorlatilag nem bocsátkoztak komolyabb kölcsönműveletbe az angol jegybankkal való előzetes konzultáció nélkül, s ez a háborút követő években kialakult gyakorlattá vált, másrészt a tárgyalt időszakban ismét (természetesen nem publikus formában) a Bank of England immár nem először, korlátozta az úgynevezett tengerentüli kölcsönkibocsátásokat.⁹

Montagu Norman a Popovicssal folytatott beszélgetésében rendkívül határozott érveket sorakoztatott fel a magyar kormány újabb kölcsönfelvételi szándékával szemben. A jegybanknak nyújtott hitel meghosszabbítása esetén a hitelt nyújtók kérhetik a Magyar Nemzeti Bank helyzetének tüzetesebb vizsgálatát, ez nyilvánvalóan sérti a magyar jegybank szuverenitását. Egyébként is, folytatta Norman, jobb lenne, ha a hitel lejáratának időpontjáig a magyar kormány, illetve a jegybank vezetősége minden olyan intézkedést megtenne, mellyel a fizetési mérleg hiánya megszüntethető.¹⁰ Norman nézetének ortodox jellege nyilvánvaló: egy ország külkereskedelmi mérlegének aktívuma elsősorban az az eszköz, mellyel ledolgozhatja adósságát, illetve megakadályozhatja az eladósodással járó nemzetközi terhek növekedését.¹¹ Ugyanakkor Popovics Sándor néhány héttel e személyes találkozt követően teljes joggal sérelmezte a beszélgetésről írt beszámolójában Siepmann-nak, a Bank of England magyar referensének, hogy Norman nyilatkozatai ellentmondanak egy évvel korábbi ígéretének, amikor éppen úgy ítélte meg, hogy némi várakozás után jó esélyei lesznek egy magyar kölcsön kibocsátásának, s amikor erre emlékeztette, e beszélgetésnek még csak tartalmára sem emlékezett.¹²

Imrédy Béla, ekkor még csak a magyar jegybank közigazgatási statisztikai és tanulmányi osztá-

⁷ A gyufakölcsön részletének kibocsátása nyomán jelentős mértékben enyhült a belső pénzügyi feszültség. Lásd erre: O.L. Pénzügyi Központ Igazgatóság. (Z. 91.) 1930. márc. 29.

⁸ Bud János kísérletét a külföldi kölcsönfelvételek intézményes korlátozására, illetve ennek történetét lásd: *Ferber K.*: Vita a Húszas években az eladósodásról Magyarországon. Valóság 1983/1.

⁹ Lásd erre: *J.M. Atkin*: British Overseas Investment 1918–1931. Arno Press. New York. 1977.

¹⁰ Két évvel korábban Montagu Normannek ugyanez volt a véleménye Magyarország újabb kölcsönfelvételeiről. Lásd: *Ferber K.*: Vita... Valóság. 1983/1.

¹¹ Siepmann–Popovics levélváltása. 1930. december. Bank of England Archives. BOE. OV. Hungary. 1930. 33–49.

¹² Lásd az előző fejezetet.

A Bank of England archívumában található magyarországi anyagok többségéből egyértelműen kiderül, hogy a húszas évek legén megromlott a viszony Norman és Popovics, illetve az angol jegybank és Popovics között, s ennek egyik bizonyítéka, hogy az angol jegybankon belül nem voltak túlzottan jó véleménnyel Popovicsról, az „öreg”-ről.

lyának vezetője (s egyúttal a világ jegybankjai között még csak informális együttműködés magyar delegáltja) nem sokkal e panaszos hangú levél után személyes beszélgetést folytatott Siepman-nel Párizsban. Imrédy párizsi látogatásának célja természetesen nem ez volt, hanem a jóvátételi kérdést tárgyaló konferencia, de ez egyúttal módot nyújtott a kölcsönlehetőségek felmérésére is. Imrédy Béla természetesen előismételte Popovics Sándor aggályait Siepman-nak, az angol jegybank referensének válasza azonban egyértelműen megnyugtatónak tűntek.

Siepman előadta álláspontját, miszerint a Magyar Nemzeti Bank kritikus helyzete esetén az európai jegybankok segítségével cikerülhető lesz egy komolyabb pénzügyi- valutáris válság Magyarországon, s ami ennél fontosabb, ez az európai bankok érdeke.¹³ A párizsi ez idő alatt zajló nemzetközi diplomáciai megbeszélések ekkor még biztatóak voltak a magyar kormány megbízottjai szerint, annak ellenére, hogy kezdettől fogva e megbeszélések középpontjában a német jóvátételi kérdés állt. A nagy kölcsön kilátásai 1930 első felében még mindig jók voltak, annak ellenére, hogy az amerikai tőzsválság hatására Európából kivont tőkék hiánya egyre komolyabban érezte hatását, és az európai pénzpiacokon szaporodtak az egyelőre még akár helyinek is tekinthető bankcsődök.¹⁴

A Bethlen-kormány éppen esélyei megtartása érdekében, mintegy csak a kellő alkalomra várva, igyekezett a kölcsön feltételeit előre megteremteni. Egyrészt tárgyalásokat kezdett a Jóvátételi Bizottság képviselőivel, másrészt törvényes felhatalmazást szerzett a magyar parlamenttől a kölcsönakció lebonyolításához.

A kölcsönfelvétel pusztá szándéka is számos nemzetközi jogi akadályba ütközött, s érthető, hogy ezek óvatosságra intették a magyar kormányt az akció lebonyolításában, hiszen egyetlen elhamarkodott lépés esetén a hitelező, vagy az esetleges hitelezők léphetek vissza. A Népszövetség Pénzügyi Bizottsága ugyanis az 1924-ben lebonyolított magyarországi kölcsön, valamint az ezzel egyidejűleg rendezett jóvátételi törlesztés biztosítékául több állami jövedelemfajtaát kötött le – mégpedig az évi törlesztések (anuitások) biztosítékául. Újabb nagy összegű, hosszú lejáratú állami kölcsön előfeltétele ezeknek a zálogjogoknak a felszabadítása volt, amihez azonban a Pénzügyi Bizottság, illetve a Jóvátételi Bizottság előzetes engedélye kellett.

További magyarázat helyett idézek egy részletet Villani párizsi magyar követ egyik leveléből, mely jól összefoglalja a magyar kormány megfontolásait, illetve szempontjait a kölcsön biztosítása érdekében.

„Megbeszéléseket folytattunk a Jóvátételi Bizottság pénzügyi osztályának vezetőjével a benyújtandó jegyzékünkre vonatkozólag, amelyben két alternatívát vetettünk fel, mégpedig a zálogjogok teljes felfüggesztését, vagy bizonyos bevételi források felszabadítását – írta. Sajnos, az első reánk nézve kedvező és főleg egyszerű alternatívához a Jóvátételi Bizottság előreláthatólag elvi okokból nem adhatná hozzájárulását. Ennél fogva másik megoldást kellene választanunk, mely már csak azért is komplikáltabb, mert megkeresésünkben meg kell jelölnünk a kölcsön összegét, lehetőleg annak részletes feltételeit, és last but not least, azokat a bevételi forrásokat, amelyek a kölcsönadók részére lekötetnének, és melyeknek a felszabadítását kérjük. Abban a feltevésben, hogy a kormány ma még nincsen abban a helyzetben, hogy a tervezett kölcsön feltételeit a megkívánt részletességgel közölje, egy megoldási módot keresünk, mely szerint a kormány már most felhatalmaztatik, hogy egy 500 millió pengős kölcsön szolgáltatásának biztosítására lekötthessen egy olyan bevételi forrást, amelyek a kölcsön felvételekor a kölcsönadók részéről igényeltetni fognak.”¹⁵

A nyakatekert megfogalmazás kompromisszumos megoldást takart: a pénzügyminiszter törvényes felhatalmazást kapott egy 500 millió pengő hosszulejáratú állami kölcsön megszerzéséhez és egyúttal ahhoz is, hogy e kölcsön megszerzéséig bármilyen hitelfeltétellel biztosíthatja a törvényben előírt célokhoz szükséges pénzt. (Tudomásom szerint a stabilizációt követő időszakban ez volt az

¹³ Feljegyzés a Siepman és Imrédy között lezajlott beszélgetésről. BOE. OV. 1930. október. 33–46.

¹⁴ Magyarországon először 1931 első hónapjaiban jelentkezett a vállalatok szintjén a likviditási krízis: 1931 márciusában már több, különböző iparági vállalat vált fizetésképtelenné, és a műtrágyagyárak leálltak. O.L. MNB Főtanácsülési jegyzőkönyvek. 1931. márc. 27. Filmtár. 13388. d.

¹⁵ O.L. Külügyminisztérium. Gazdaságpolitikai iratok. K. 69. 2689/ad res. 1930. Villani értesítésének kelte 1930. júl. 18.

első olyan törvény, mely a pénzügyminiszternek teljhatalmat biztosított közvetlen állami kölcsönműveletek lebonyolítására.) 1930 nyarán már beiktatásra is került az 1930. XXXI. törvénycikk, melynek szövege tételesen felsorolja a kölcsön felhasználási területeit; a Magyar Államvasutak adósságainak törlesztése, illetve a vasutak korszerűsítése, utak felújítása, illetve bővítése, állami felügyelet alatt álló cég, illetve szövetkezet tőkéjének bővítése elsősorban mezőgazdasági cég esetében. A célok realizálásához természetesen nem férhetett kétség, egyrészt mert mindegyik indokolt volt,¹⁶ másrészt mivel általános jellegűk miatt nehezen lehetett ezeket ellenőrizni. 1930 novemberében megérkezett a nagy kölcsön első részlete, 87 millió pengő, az egészhez mérten szerény összeg. Viszont a kölcsön-szerződés szövegében szó szerint a fentebbi célok szerepelnek. A pesti nagy bankházak épületeiben valamint a pénzügyminisztérium helyiségeiben azonban ezekben a hetekben már sokan tudták, hogy ez az egy évre kapott (és rangos nemzetközi pénzintézetek által nyújtott) kincstári váltókölcsön a költségvetés folyó kiadásainak finanszírozásához kell, szó sincs semmiféle beruházásról, legalábbis ebből a pénzből nem. Popovics Sándor 1930 decemberében keserűen fakadt ki Siepmannnek, amikor kijelentette, hogy a legnagyobb baj nem a Magyar Nemzeti Bankkal, hanem az államkasszával van.¹⁷ S amikor 1931 első heteiben megérkezett Budapestre Magyarország egyik legfontosabb hitelezőjének, a Rothschild-bankháznak két képviselője, hogy vizsgálatot folytasson a helyszínen a magyar pénzügyi helyzet feltárása érdekében, a vizsgálat indítéka nem volt kétséges, a londoni pénzintézet vezetősége ragaszkodott az előzetes tényfeltáráshoz, hogy reálisan mérhesse fel a kölcsönkérő tényleges állapotát.

A vizsgálat eredményeit összefoglaló tanulmány, bár megállapításait és hangnemt tekintve mérsékeltőbb volt a bajok tényleges súlyosságánál, így is lesújtó következtetésekre adott alapot. A vizsgálatról készült jelentés legfontosabb pontja érzékelteti a hitelező felháborodásának megalapozottságát, hiszen így e jelentés, a magyar kormány megszegte az 1930 novemberében kötött szerződésben vállaltakat és a felvett hitelt egyszerűen költségvetési deficitfinanszírozásra használta. Ez nemcsak azért volt több mint hiba, mert megkérdőjelezte a kölcsönt kérő magyar kormány szavahihetőségét, hanem azért is, mert rövidlejáratú külföldi hiteltől lévén szó, a visszafizetés ilyen felhasználás esetében szinte magától értetődően kétségesé vált.¹⁸ A jelentés másik fontos megállapítása a magyarországi költségvetési gazdálkodás, illetve állampénztári helyzet kritikája: a nyilvánosság számára készült, zárszámadási adatok valamint a költségvetés tényleges helyzete között, mint azt a vizsgálat megállapította, vajmi kevés a kapcsolat. A jelentést készítő Jacobsson és Gunston ehhez azt is hozzáfűzték, hogy az állam által közvetlenül felvett külföldi hitelek már messze túllépték a megengedhető mértéket.

E két kritikai megállapítás háttérében a húszas években Európa-szerte általánosan elfogadott kritérium állt, melynek létrejöttében az első világháborút követő infláció volt a „tettes”: zavaros költségvetési gazdálkodás, valamint az állam túlzott hitelfelvétele együttesen felegettek, legalábbis ezen logika gyorsasággal romlott az 1931 első negyedévében már viharos gyorsasággal romlott az állampénzügyi helyzet, melynek okairól és háttéréről a későbbiekben még lesz szó. A helyzet súlyosságát bizonyítja azonban az a Popovics Sándor és Siepmann között Zürichben lezajlott beszélgetés, pontosabban az erről fennmaradt feljegyzés, amelynek során a Magyar Nemzeti Bank elnöke (pénzügyi) katasztrófa elkerülésének lehetséges módzatairól beszélt.¹⁹

¹⁶ Külön tanulmány tárgya lehet a húszas évek második felében lezajlott állami beruházások elemzése, itt csak annyit említhetünk, hogy ezek a célok a hitelezők szemszögéből, tekintettel az állami ellenőrzésre, egyértelmű garanciát jelentettek.

¹⁷ Feljegyzés a Siepmann–Popovics találkozásról, Budapest, 1930. december. BOE. OV. 33–46.

¹⁸ Az 1930 novemberében felvett egy évi lejáratra adott (de meghosszabbítható), kincstárjegyek ellenében kapott kölcsön folyósításában részt vevő bankokra lásd: Péteri Gy.: Nemzetközi likviditás... A kölcsönszerződés teljes szövege: O.L. Pénzügyminisztérium Titkos Elnöki iratok. K. 256. 23. cs. 360. res. 1930. A Jacobsson-féle jelentés (nem teljes) szövege megjelent: Bethlen István titkos iratai. Bp., 1972. A jelentés teljes szövege: O.L. P.M. T.E. K. 256. 24. cs. Jacobsson egyébként a Nemzetközi Fizetések Bankjának egyik vezető szakértője volt 1931 nyaráról.

¹⁹ Ez a nézet természetesen az első világháborút követő inflációs évek tapasztalatai alapján fogalmazódott meg, s a korabeli Európában meglehetősen elterjedt. Ezen belül az angol költségvetési egyensúlyi dogmája éppen az első világháborút megelőző időszakban betöltött világgazdasági pozíció

Popovics az 1924-ben megkezdett stabilizációs program óta először szólt a magyar kormány esetleges lemondásáról és új kabinet alakításáról, mivel a bankügyek „nagy öregjei” világosan látta Bethlen István már-már tragikus nemtörődomségét és a pénzügyminiszter alkalmatlanságát a kritikus helyzetben. Ehhez azonban a beszélgetésben azonnal hozzátette azt is, hogy megítélése szerint kül- és belpolitikai okok miatt egyelőre az a kisebbik rossz, ha Bethlen marad a miniszterelnök. Így azonban nem sok megoldási lehetőség maradt, mivel Popovics kategorikusan elzárkózott a Siepmann által (is) felvetett megoldástól, mely az államnak közvetlenül nyújtott jegybanki hitel lett volna. Popovics szerint ez visszafordíthatatlanul az infláció „lejtőjén” való megindulást jelentette Magyarország számára. Így mintegy elébcemenve az angol megoldási tervzetnek, Popovics azt javasolta Siepmann-nek, hogy maradjon a helyén a kormány, azonban vállalja egy gazdasági csomagterv elkészítését és végrehajtását, hogy a nagy kölcsönnek kellő garanciái legyenek.²⁰

Siepmann – Londonba visszatérve azonnal beszámolt Montagu Normannek zürichi megbeszéléséről, így a magyar külpolitika képviselői is hamarosan értesültek az angol támogatás kétségességéről, csak hogy már a diplomáciai csatornákon keresztül, Norman 1931 első felében több alkalommal leszögezte – különböző Magyarországról érkezett bankárok előtt –, hogy az angol pénzügyi szereplői nem képesek s így nem is hajlandók újabb kölcsönt nyújtani Magyarországnak, de mint az angol jegybank kormányzója, végül is csak nem hivatalos formában nyújt szemérmes „biztatást” illetve hozzájárulást ahhoz, hogy a Bethlen-kormány más pénzügyi piacokon érdeklődjön a kölcsönkibocsátás lehetőségéről. Természetesen a magyar kormány szorongatott helyzete igényelte elsősorban azt a többször megismételt és a londoni lapokban is közzétett sajtóközleményét, mellyel az angol kormány (elsősorban a Foreign Office) biztosította Magyarországot a korábbi partneri viszony intaktságáról.²¹ Montagu Normannek azonban az egész magyar kölcsönügyről az volt az álláspontja, legalábbis az ausztriai bankszövetség bekövetkezéséig, hogy amennyiben Magyarország pénzügyi helyzete kritikussá válik, akkor csak a Népszövetség Pénzügyi Bizottsága lehet az a „pártatlan” és „hivatott” szervezet, melynek segítése köteleesség, de közbelépni semmiképpen sem a Bank of England-nek kell. A Népszövetség volt ugyanis az a szervezet, mely elvállalta 1924-ben Magyarország (és Ausztria) stabilizációs programjának összeállítását, valamint a program végrehajtásának ellenőrzését, a szervezet égisze alatt folyósították a stabilizáció megindításához szükséges kölcsönt.

Úgy vélem, nincs mód a tanulmány keretei között arra, hogy Montagu Normannek ezt az álláspontját kritika tárgyává tegyem, annyi azonban a megértéshez nélkülözhetetlen, hogy említést tegyek arról, milyen erőfeszítéseket tett az angol jegybank élén álló kormányzó, éppen a brüsszeli és a genovai nemzetközi konferenciák alapelveinek gyakorlati végrehajtása érdekében. E lényegében az európai pénzügyi és gazdasági konszolidáció megvalósítását szorgalmazó ajánlások a nemzetközi együttműködést hívták segítségül a gyors helyreállítás érdekében.²² Az is közzismert, hogy Norman nemcsak a jegybankok együttműködését szorgalmazta a húszas években, hanem idejében „gondoskodott” arról, hogy a Népszövetség Pénzügyi Bizottsága, mely a konszolidáció egyik legfontosabb karmesterévé vált Közép-Európában, megfelelően képviselje a Bank of England érdekeit, s egyúttal

---

miatt mint, példa volt minden ország számára, különösen Magyarországon ahol alapvetően az angol szempontok érvényesültek az 1924. évi stabilizáció legfontosabb intézkedési tervén. Az angol költségvetéssel kapcsolatos nézetekre lásd: *Susan Howson: Domestic Monetary Management in Britain 1919–1938.* Cambridge University Press. 1977. 42.

²⁰ Feljegyzés a Siepmann–Popovics közötti találkozásról. Zürich. 1931. február 9–10. BOE. OV. 33/48.

²¹ Bethlen István magyar miniszterelnök hivatalos válasza erre a „nagyvonalú” gesztusra a következő volt: (a levelet William Goode írta): „Bethlen Gróf halás az önök abbéli jóakarataért, hogy szabad kezet engednek neki a kontinensen való tárgyalásra de úgy ő, mint a pénzügyminiszter úr közvetlenül el akarják kerülni annak a benyomásnak a keltését, úgy Magyarországon, mint külföldön, hogy pénzügyileg ezentúl inkább Párizshoz ragaszkodnának London vagy New York helyett.” O.L. P.M. T.E.K. 256. 24. cs.

²² A brüsszeli és genovai konferenciákra, valamint azoknak a későbbi európai monetáris és kereskedelmi stabilizálásban betöltött szerepére lásd: *R.S. Sayers: The Bank of England 1891–1944.* Cambridge University Press. 1976. Vol. 1. Ch. 8.: International Relations: To and from Genoa.

rendszeres információs kapcsolat legyen a két szerv között, elsősorban Sir Otto Niemayer személyén keresztül, legalábbis magyar ügyekben.²³

A húszas évek végére azonban, éppen a jóvátételi fizetések meglehetősen bonyolult szisztémáját egyszerűsítő, illetve a jóvátételi terheket véglegesen megállapító párizsi és hágai konferenciákon változás állt be a nemzetközi pénzügyi rendszer „felügyeletét” ellátó szervezeti rendszerben. A jóvátételi fizetések egyszerűsítésére létrehozott szervezet természetesen lényegesen szélesebb feladatokkal kezdte meg működését, mint az átutalások lebonyolítása, hiszen már az 1920-ban lezajlott brüsszeli nemzetközi pénzügyi konferencián felmerült az európai jegybankok közötti együttműködés intézményesítése. Ennek megvalósítója lett a Baselenben székelő Nemzetközi Fizetések Bankja (angol nevének rövidítése: BIS), mely lényegében a jegybankok jegybankjává vált.

Angol szempontból sajnálatos, hogy a baseli Bank irányításában már messze nem érvényesíthetett sem Normann, sem a Bank of England álláspontja, mint az a Népszövetség Pénzügyi Bizottságánál megvalósult a húszas években. A BIS a nemzetközi pénzügyi válság akut időszakában kezdte meg működését, s bár a Young-terv keretében kibocsátott német kölcsön lebonyolítása viszonylag zökkenőmentesen zajlott, a Bank működésének már korai szakasza rendkívül nehéz körülmények között. A Nemzetközi Fizetések Bankja alapvetően amerikai és francia befolyás alatt tevékenykedett, de kétségtelen tény az is, hogy 1931 első felében számos olyan helyi pénzügyi krízist lokalizált, s segített bizalmas banki módszerekkel, melyek megakadályozták a nemzetközi pénzügyi rendszer teljes bénulását.²⁴

A nemzetközi pénzügyi szervezet alapító tagjai a jóvátételben érdekelt államok jegybankjai, illetve annak képviselői lettek,²⁵ s az intézmény – természetesen – az egyes országok kormányaitól függetlenül döntött minden egyes őt érintő kérdésben.

Magyarországot szinte utolsóként, csak az angol jegybank magyar referensének többszöri sürgetése után vették föl a BIS tagok közé. Említést kell azonban arról is tenni, hogy Popovics Sándor komoly elvi alapon ellenezte a BIS-en belüli amerikai dominanciát, s egyáltalán nem értett egyet a Bank működési alapelveinek többségével, legalábbis azokkal, amelyek a húszas évek viszonylag feszes arany- illetve aranydevizarendszerének „liberalizálása” vagy inkább lazítása irányába mutattak.²⁶

Ami a BIS és a Népszövetség közötti viszonyt illeti, az utóbbi lényegében átvette a Népszövetség Pénzügyi Bizottsága feladatkörének egy részét, s úgy tűnt, koordináltabb lett ezzel nemcsak a jóvátételi annuitások átutalása az érintett államok között, de az egyes országok gazdaság- és pénzügy-politikai döntései is közelebb kerültek az előzetes egyeztetéshez.

A valóságban azonban a nemzetközi szervezeteknek egy sajátos párhuzamossága jött ezzel létre, legalábbis a válság legsúlyosabb időszakában, amikor a legnagyobb szükség lett volna az előbb említett „egyeztetésekre”. Ráadásul az indulás évében a Nemzetközi Fizetések Bankja rendkívül alacsony alaptőkével rendelkezett, így pénzügyi segítségének határfoka szándékánál csekélyebb volt.

A népszövetség Pénzügyi Bizottsága és a BIS közötti munkamegosztás formálisan úgy festett, hogy az utóbbi látta el az egyes országok jegybankjai mellett a konzultatív, illetve tanácsadói feladatokat, bonyolítója lett (a korábbi Jóvátételi Bizottság delegáltjai helyett) a jóvátételi annuitások átutalásának és talán a legfontosabb feladatról kell utoljára említést tennem: az egyes tagjegybankoknak kölcsönnyújtás, valamint a nemzetközi monetáris tartalékok egyenletesebb elosztásának elősegítése.

²³ A Népszövetség és Montagu Norman kapcsolatára, és ennek politikai jelentőségére: uo.: 169–170.

²⁴ A központi bankok együttműködésének történetére: *Sayers*: i.m. Vol. I.–II., valamint *S.O. Clark*: *Central Cooperation. 1924–1931*. New York. 1967. A BIS alapításáról és az amerikai dominanciáról: *Frank Costigliola*: *The Other Side of Isolationism: The Establishment of the First World Bank*. *Journal of American History*. Vol. LIX. Dec. 1972.

²⁵ A BIS funkciót röviden áttekinti *Sayers*: i.m. Vol. I. 352–359. pp.

²⁶ Popovics Sándor a Magyar Nemzeti Bank alapító elnöke nagyon konzervatív felfogású volt a nemzetközi pénzügyi jegybankok általi koordinációs tevékenységét illetően, mivel úgy vélte, hogy a Monarchia utódállamainak pénzügyi együttműködését elsősorban a már korábban kialakult és bevált magánbanki és személyes csatornákon keresztül lehet legjobban „kézben” tartani. Lásd erről Siedmann 1929. dec.-i feljegyzését. BOE. OV. 33/46.

A Népszövetség Pénzügyi Bizottsága – hasonlóan a húszas években követett gyakorlatához az állam-pénzügyi (költségvetési) ügyekben maradt tanácsadó.

A Nemzetközi Fizetések Bankja, a tevékenységét, alapítását és mindezek értékelését taglaló korabeli és legújabb szakirodalomban 1931 első felében végzett aktivitásához képest kevés teret kap. A jegybankok közötti intézményes együttműködés, az amerikai és francia dominancia, valamint a Bank of England szerepe tisztázott, kevesebbet tudunk azonban a likvidálási válság három főszereplőjével kapcsolatos tevékenységről, vagyis az osztrák, a magyar, valamint a német bankcsődök körüli szerepéről.²⁷

1931 májusában, a Magyar Nemzeti Bank, alig öt hónapon belül másodszor szorult a BIS segítségére. Bár a baseli Bank, valamint a német jegybank néhány héten belül segítséget nyújtott, ez idő alatt a magyar kormány megbízottai szünet nélkül a nagy kölcsön megszerzésének lehetőségeit kutatták, s a nagy kölcsön szükségességéről tájékoztatta Popovics Sándor is az angol jegybank kormányzóját. Az osztrák bankkrízist követő néhány nap alatt azonban világossá vált Montagu Norman számára (mint az az amerikai Harrisonnak küldött táviratokból kitűnik), hogy sokkal fontosabb lett mindkettőjük számára a bécsi csőd nyomán kialakult pánik terjedésének megakadályozása, és az azonnali, *nemzetközi együttműködés keretében az osztrák kormánnyal közösen lebonyolított* szanálási műveletsorozat végrehajtása, mint a magyar kölcsönügy.²⁸

1931. június 27-én újabb BIS hitelt kapott a Magyar Nemzeti Bank, de mint az Harrison és Norman táviratából kiderül, ekkor már Ausztria és Németország, és Magyarország *ugyanazon probléma* egy-egy része, s külön-külön éppúgy az egész nemzetközi pénzügyi rendszer stabilitását veszélyeztették, mint együttesen.²⁹

S bár a Magyar Nemzeti Bank már június 15-én másfél százalékponttal emelte a jegybanki kamatlábat, ez sem bizonyult (a BIS kölcsönökkel együtt) elégségesnek a tékemenkülés megállításához, illetve ennek a jegybanki devizapozícióra gyakorolt drasztikus hatásának ellensúlyozásához. Így nem véletlenül kapott a jegybank Főtanácsülésén olyan nagy hangsúlyt a BIS hitelek „magyarázata”... „A Bank, amikor ezekhez az eszközökhöz folyamodott, csak köteletségét teljesítette, mert hiszen az alapszabályok első cikkében az a kötelezettség foglaltatik, miszerint minden rendelkezésre álló eszközzel gondoskodni tartozik a pengő értékállóságának fenntartásáról...” Egyébként két nappal a Főtanácsülés előtt Popovics telefonon közölte Siepmann-nel, hogy a jegybank már csak aranyeladással kompenzálhatja devizatartalékainak csökkenését, s ennél így Siepmann, még egy újabb jegybank kölcsönművelet is jobb.³⁰

1931. június 30-án Budapestre érkezett René Charron. Látogatásáról a fővárosi napilapok mint egyszerű üzleti útról tudósítottak, röviden, kommentár nélkül. Charron azonban a BIS megbízásából érkezett, noha hasonlóan az Ausztriában alkalmazott megoldáshoz, egy a magyar kölcsönügyekben részt vevő európai magánbankház (Hambro's) alkalmazottjának tüntették fel. Charron tulajdonképpen az 1931 elején Popovics által felajánlott „csomagterv” nemzetközi képviselőjévé vált, hiszen tárgyalásainak alapja megegyezett a magyar kormánynak felajánlott megállapodással. Ennek lényege az volt, hogy a magyar kormány megkapja a kölcsönt, ha azonnali hatállyal lépéseket tesz az államháztartás, valamint a külföldi eladósodás következtében kialakult súlyos állampénzügyi helyzet javítására.

A Charron és Bethlen István között lezajlott tárgyalások azt a célt szolgálták, hogy Magyarország kormányválság, valamint teljes valutáris összeomlás nélkül túlélje a legkritikusabb időszakot. A tárgyalások írásbeli megállapodással zárultak, melynek főbb követeléseai azonosak az 1924 nyarán megkezdett és 1926-ban befejezett stabilizációs intézkedéssorozattal. Vagyis: a költségvetési egyensúly

²⁷ Ezek, a dolgok természeténél fogva igen bizalmasan kezelendők voltak, így feltehetőleg, hasonlóan a magyarországi itt leírt válsághárító intézkedésekhez, csak az egyes országok kormány- illetve jegybanki szintű levéltári forrásaiban található meg.

²⁸ Az osztrák Creditanstalt nemzetközi együttműködéssel való „gyógyítását” Lionel Rotschild vezetésével egy nemzetközi pénzügyi szakértőkből álló bizottság végezte, de segítségére sietett az osztrák kormánynak (a magyarországiéhoz hasonló garanciák ellenében) a BIS is. Részleteiről lásd: *Philip L. Cottrell: Austria Between Diplomats and Bankers. Kézirat. 1985.*

²⁹ Norman és Harrison táviratváltása. 1931. jún. 27. BOE. Governors. Cables. OV. 864/2.

³⁰ Popovics és Siepmann telefonbeszélgetése 1931. jún. 26. BOE. OV. 33/46.

megteremtése, mégpedig a kiadások csökkentése és a bevételek emelése révén (utóbbi lehetőségei voltak kétségesek) exportnövelés, importcsökkentés, valamint a további kölcsönfelvételek megakadályozása a legszigorúbb eszközökkel.³¹

Felmerül, miért nem a Népszövetség Pénzügyi Bizottságához fordult a magyar kormány, ha helyzete az osztrák válság után néhány héttel ennyire kritikussá vált? Hiszen 1924-ben a Népszövetség vállalt felelősséget Magyarország valutáris és államháztartási stabilitásáért, s a ratifikált stabilizációs törvény is úgy rendelkezett, hogy szükség esetén, akár a magyar kormány kérése nélkül is indítványozhatja a Pénzügyi Bizottság az ellenőrzés újbóli bevezetését.

Magyarországon 1930 második felében kettős értelemben véve vált kritikussá az állam pénzügyeinek helyzete. Egyrészt illuzórikussá vált a jegybank törvényes kötelezettségének, vagyis a pengő külső árfolyamának fenntartása, mivel az eladósodás elérte azt a kritikus határt, amikor az újabb kölcsönfelvételek „nyomtalanul” felszívódtak az aktuális kötelezettségek teljesítése miatt. Ugyanakkor illuzórikussá vált – újabb kölcsönfelvételek nélkül – az államháztartás egyensúlyának fenntartása is, különösen az állampénztár (vagyis a folyó pénzkiadásokhoz szükséges pénzkészlet) helyzetének javítása. Ebből a szempontból a magyarországi helyzet analóg volt a németországgal; a költségvetési hiány szinte automatikusan az állampénztári hiányban is megjelent, mivel nem volt sem törvényes (jegybanki hitelnyújtás), sem piaci lehetőség (nyíltpiaci műveletek) arra, hogy ezekkel az eszközökkel a kormány áthidalja a költségvetési hiányt anélkül, hogy az az államkasszában pénzcsokkenést idézzen elő.³² Az egyidejűleg felépő és egyre súlyosabbá váló monetáris és fiskális válság során, legalábbis az uralkodó felfogás szerint az előbbi volt az azonnal orvosolandó, de az utóbbit is rövidtávon megoldhatta. A jegybank joggal bízott abban, hogy kölcsönös érdekek diktálják (akárcsak a húszas évek első felében) a magyar valutáris összeomlás megakadályozását nemcsak a Bank of England, valamint az európai jegybankok és a Népszövetség illetékesei részéről, hanem az amerikai pénzügyi köröknek sem közömbös a közép-európai egyensúly felbomlása. Popovics feltételezése egészen az ausztriai krízis bekövetkezéséig reálisnak bizonyult, a német összeomlást követően azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a pengő és a Magyar Nemzeti Bank sorsa korántsem olyan fontos a korábbi hitelezők számára, mint azt Budapesten hitték.

Ami az állami költségvetéssel kapcsolatos nehézségeket illeti, azok az utolsó pillanatig egyszerűen nem kerültek nyilvánosságra. A pénzügyminisztérium sajátos eszközökhöz folyamodott az állami pénztárkészlet feltöltése érdekében: természetesen külföldi hitelekkel „hidalta át” a havi kiadásokhoz rendelkezésre nem álló pénzmennyiséget. E rövidlejáratú hitelek tovább súlyosbították nemcsak a jegybank pozícióját, hanem magát a költségvetési eladósodást is.³³

³¹ A Magyar Országos Levéltár pénzügyminisztériumi, valamint jegybanki anyagai között nincs közvetlen nyoma, illetve még utalás sem René Charron budapesti látogatásáról. Van azonban egy nemrég közzétett Kozma Miklós-iratban: Kozma M.: Bethlen István gróf lemondásának története és okai 1931. augusztus 19. Kritika 1986/8. Közzéteszi és a jegyzeteket írta Varga F. János. A magyar kormány és Charron megállapodásának teljes szövegét lásd: Nicholas Roosevelt budapesti amerikai követ levelezésében a State Department-tel. Federal Archives. Washington. G.C. 864/51/506., de többször visszatér a megállapodás tényére való utalás a Bank of England Magyarországra vonatkozó anyagaiban is. Utóbbi: BOE. OV. 33/46–47.

³² A nyíltpiaci műveletek folytatásáról, legalábbis a Magyar Nemzeti Bank vonatkozásában, a következő, némileg ironikus feljegyzés készült Imrédy Béla tollából: „Stewart (USA) szerint a Magyar Nemzeti Bank belföldi pénzpiaci kontrollja kiépítése szempontjából nyíltpiaci műveletekre volna szükség, aminek persze első fő feltétele piac megteremtése volna.” O.L. MNB. Közgazdasági Statisztikai és Tanulmányi Osztály. Z. 12. 56. cs. 261. t. Feljegyzés az 1928. április 23-tól május 9-ig, főleg a Bank of Englandnél folytatott megbeszélésekről. II. A németországi költségvetés húszas évekbeli elemzésére: T. *Balderston: The Origins of Economic Instability in Germany 1924–1930. Market Forces versus Economic Policy. Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte.* 69. Band 1982. Heft 4.

³³ Egy utólag készült becslés szerint az 1930–1932 közötti időszakban a magánbankok csaknem 156 millió pengő összegben refinanszírozták a költségvetés folyó hiányát. Magyar Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete Évkönyve. II. évf. 1937. TÉBE-könyvtár 83. sz. 12–13. pp.

Ha Magyarország 1931 júniusában hivatalosan kéri a Népszövetség segítségét, azzal egyrészt nyíltan lemond egy újabb, talán mindent megoldó kölcsön megszerzésének lehetőségéről, másrészt beismeri, hogy a stabilizáció 1926-ban befejezettnek nyilvánított építménye összeomlott. Ez utóbbi szinte automatikusan a népszövetségi ellenőrzés visszaállításával járt, így ezzel fokozza a magyar kormány az amúgy is nagyon ideges európai pénzpiac párikhangulatát, ami újabb tőkekivonást, valuta-spekulációt eredményez, tovább mélyítve magát a válságot.

Mindezek ismeretében nem meglepő, hogy René Charron és Bethlen István megállapodásának záradéka a megállapodás nyilvánosságra-hozatalát szigorúan és egyértelműen megtiltotta. A megállapodás lényegében az 1924-es törvényesen életbe lépett stabilizációs intézkedések felújítása. A parlamenttel elfogadott rendkívüli felhatalmazási törvényjavaslat a válságstábra emlékeztető Országos 33-as Bizottság nem új intézkedéssorozat volt, erre egyszer már, 1924-ben a stabilizációs törvények lehetőségét adtak. Bár a nyári parlamenti szünet után a képviselőház tagjai felháborodottan bírálták a kormány egyes tagjait emiatt, különösen a miniszterelnököt, s nemcsak a múltért, de a jelen és a jövő miatt is egyaránt őt tették felelőssé, ezek az intézkedések *jogilag* teljesen szabályosak voltak. Más kérdés, hogy a parlament tagjai nem tudhattak arról, hogy a Bethlen-kormánynak ez volt az egyetlen, s egyben az utolsó lehetősége arra, hogy elkerülje a nyilvánosan is bevallott teljes összeomlást. A megállapodás másik része szintén rendkívül fontos: a kibocsátandó kölcsön feltétlenül a magyarországi legnagyobb pénzintézetek részvételét rögzítette. Így egy olyan megállapodás született, melynek részleteit a nagyközönség egyáltalán nem ismerte, se a kölcsön (majdani) megszerzését nyilván megüdvással vette tudomásul és a nemzetközi pénzpiac vonakodó szereplőire is hatott talán.

II.

1931. július második hetében a német bankzárlat bejelentése után rendkívüli gyorsasággal ült össze Londonban a héthatalmi konferencia, melynek célja a veszedelmes német összeomlás lokalizálása, és lehetőségek szerinti gyógyítása volt, hiszen a német krízis egyszerre fenyegette a nemzetközi valutarendszer egészét és Európa viszonylagos politikai egyensúlyát.³⁴ Ebben az időszakban a magyar kormány is döntő lépésre szánta el magát. Július 14-én, vagyis alig néhány órával a német intézkedést követően, Magyarországon is háromnapos „bankholidayt” rendelt el. Ez az akkori sajtótudósítások szerint megelőző jellegű és ideiglenes hatályú óvatossági intézkedés volt, de azt követően újabb és újabb rendeletek megjelenése tanúskodott arról, hogy a korlátozó jellegű kényszerintézkedések a magyar kormány várakozó magatartását is tükrözik. Egyfelől korlátozták a pénzügyi betétkifizetéseket, megszüntették a valuta, vagyis a pengő konvertibilitását (más valutákra való szabad átválthatóságát) a Magyar Nemzeti Bank feladatává tették a külföldi fizetőeszközök be- és kivitelének ellenőrzését, jöllehet, rendkívül sok problémát okozott az ehhez szükséges intézményi rendszer kiépülésének késlekedése. Felfüggesztették a tőzsde működését és megszűnt a valuták és devizák árfolyamának publikálása.

Másfelől azonban nem történt végleges intézkedés a külföldi adósságok törlesztésének felfüggesztése (vagy akár beszüntetése) ügyében, s ráadásul az előbb felsorolt intézkedések mindegyike ideiglenes hatályú volt. E kettősség vagy inkább halasztó taktika háttérben részben kormányzati, részben jegybanki megfontolások álltak. Nem feledkezhetünk meg e megfontolások mindegyikét döntően befolyásoló népszövetségi „keretről”, mely igen komolyan limitálta a magyar kormányzati döntések mindegyikét ezen a téren.

A héthatalmi konferencia a Bethlen-kormány szerint jó alkalom lehetett arra, hogy a magyar kölcsön ügye újra napirendre kerüljön, s végre megnyugtató megoldást találjanak rá a leendő hitelezők. Villani párizsi magyar követ tudósításából azonban kitűnt, hogy ez ismét nem „fontos” ügy: „Eddigi benyomásom az, hogy itteni felfogás szerint (a) többi országban csak akkor kerülhet el (az) összeomlás, ha (a) német kérdés kedvezően lesz elintézve. Ezen felfogás szerint hiábavalónak tartják, hogy egyik vagy másik ország ügye azt megelőzően rendezzessék, mert meggyőződésük szerint feleslegesen

³⁴ A német pénzügyi válság nemzetközi politikai és gazdasági összefüggéseire lásd: *Edward W. Bennett: Germany and the Diplomacy of the Financial Crisis. Cambridge, 1962.*

hoznának áldozatot, és (a) német összeomlás esetén az így kisegített állam mégis zavarba jönne”.³⁵ Így nem a magyar diplomatákon múltott, hogy a konferencia a magyar kölcsönügy megnyugtató elintézésé nélkül fejezte be munkáját. Mindössze egy elvi ígéretet kapott a magyar delegált a franciáktól. Időközben újabb BIS megbízott érkezett Budapestre, Porters, aki immár a harmadik vizsgálatot tartotta fél éven belül a magyar pénzügyi helyzetről.

A bankszünnapok elrendelése után egy héttel Popovics Sándor jegybanki elnök a következőképpen kommentálta a rendkívüli intézkedéseket: „... a Bank vezetőségében azt az érzést, hogy mi bizonyos izoláltságba kerültünk, nemcsak az osztrák rátaemelés híre keltette, hanem az a megfontolás is, hogy azokat a kölcsöntárgyalásokat, amelyek még mindig folyamatban vannak és amelyekről elsősorban remélhető hogy a korlátozások leépíthetők lesznek, nagyon kedvezőtlenül befolyásolná, ha a külföld, ismerve Magyarország helyzetét, azt látná, hogy a jegybank nem tesz meg mindent, ami módjában áll, hogy az ország belső helyzetén segítsen. Olvastuk, hogy Németországnak meg kell mutatnia, hogy mindent megtesz a maga erejéből. Ugyanezt halljuk a velünk barátságos viszonyban álló külföldi helyekről, vagyis, hogy nekünk is ezen a nyomon kell haladni.”³⁶

A kölcsön azonban a kibocsátásba bevonható államok érdekeinek útvesztőiben bolyongott, s a nemzetközi bankvilág telefonjai, számléltáviratai, egyeztető tárgyalásai nem vezettek konkrét eredményre. Az idő pedig veszedelmesen telt. Magyarország, a nemzetközi pénzügyi rendszer meggyengült láncszeme volt ugyan, de Németországhoz képest nem fenyegetett komolyabb veszélyekkel, nem beszélve az esetleges „támogató”-Anglia meggyengült pozíciójáról. Ugyanakkor a potenciális hitelezők közötti érdekellentétek is hozzájárultak a magyar kölcsön késlekedéséhez. Mélyebb okok vezettek azonban a „késleltetett összeomláshoz”, melyek közül talán a legfontosabb Anglia véglegesen megrendült nemzetközi pénzügyi (és gazdasági) pozíciója, az európai valutáris szisztémák és rendszerek összeroppanása, valamint az Amerikai Egyesült Államok mindezeket *domináló* világgazdasági szerepe voltak.

1931. augusztus 14-én írta alá a magyar kormány képviselője Párizsban a nagy kölcsön eredetileg 500 millió pengős összegének egynegyedét kitevő újabb hitelszerződést, melyet ismét csak rövid lejáratra sikerült megkapnia. A hazai monetáris tartalékok ettől azonban csak átmenetileg erősödtek, a szaporodó aktuális törlesztési kötelezettségek hetek alatt felemésztették ezt a kölcsönt is. Ugyanebben a hónapban, csaknem tíz évi miniszterelnökség után, lemondott gróf Bethlen István, így a nemzetközi (különösen angol) sajtó cefget foglalkozhatott a *francia* kölcsönnyújtás és a miniszterelnök „gyors”, „váratlan” és „megmagyarázhatatlan” távozása közötti vélt összefüggésekkel.

Augusztusra Porters BIS-megbízott is befejezte vizsgálatát, s bár a Siepmann-nel folytatott beszélgetésben úgy nyilatkozott, hogy Magyarország helyzete egyáltalán nem aggasztó, a jelentésében szereplő adatok egyáltalán nem ezt támasztják alá. A jelentés hasonló szellemben készült, mint az előzők: exportnövelés, importcsökkentés, költségvetési egyensúly megteremtése stb. szükséges és a következtetés sem új: csak egy nagy kölcsön segíthet. Az adatok közül talán az egyik legszimpatikusabb: az 1931–1932-es költségvetési évben az adósságtörlesztés összege 1250 millió pengő, azzal az akkor már egyáltalán nem megalapozott feltételezéssel, hogy az „egyéb” szintén aktuálissá váló adósságra sikerül halasztást kapnia Magyarországnak.³⁷ Összehasonlításképpen: az 1924-ben folyósított népszövetségi kölcsön 240 millió pengő volt, s a húszas évek átlagos évi nemzeti jövedelme 4500 millió pengő.

1931. szeptember 7-én, tehát hetekkel a fontsterling „bukása” előtt Magyarország hivatalos formában kérte a Népszövetséget, hogy helyszíni vizsgálatot segítsen a helyzet megoldásában.

A magyar kormány azonban ekkor még mindig bízott abban, hogy a népszövetségi vizsgálat nemcsak a lejárt hitelek meghosszabbításába, de újabb hitel megszerzésébe is besegít. A Népszövetség Tanácsa csak hosszabb vita után döntött a válságbizottság felállításáról, valamint annak személyi összetételéről.³⁸ A vitában – többek között a magyar ügy ügy is felmerült, mint aminek érdekében

³⁵ Villani párizsi magyar követ távirata. O.L. K. 69. 1065. res. 1931. július 22.

³⁶ MNB Főtanácsülési jegyzőkönyvek. 1931. júl. 22. O.L. filmtár. 13388. d.

³⁷ A Porters által készített jelentés részletes ismertetését *Ferber K.*: Kormánybukás – gazdasági válság. História. 1984./2. Az 1930–1931-es költségvetési év deficitje meghaladta a 300 millió pengőt. O.L. P.M. Elnöki iratok, K. 256. 26. cs.

³⁸ A vitáról részletesen tudósított N. Roosevelttel amerikai követ. G.C. 864. 33/6. 1931. szept. 18.

már semmit sem érdemes tenni, mivel a helyzet így is, úgy is a csődhöz vezet. „Mások azonban azt hangsúlyozták, hogy a Népszövetség semmiképp sem szegheti meg 1924-ben vállalt kötelezettségeit, hiszen ha tétlenül nézi e két ország (Ausztria és Magyarország – F.K.) összeomlását, az a Népszövetség iránti bizalom megrendülését váltja ki a közönségben, ami természetesen az európai kölcsönök iránti bizalom megrendülését jelenti. A népszövetségi kölcsönök ugyanis mindeddig az egyik legjobb befektetésnek számítottak, de ha a Népszövetség most megtagadja ezektől az államoktól a vállalt segítséget, az egyúttal a kölcsönök megtagadását is jelenti.”

Október végére készült el a Budapestre küldött népszövetségi szakértőbizottság jelentése, mely inkább a kedélyek felkorbácsolását idézte elő a hazai pénzügyi körökben, mintsem hogy azokat lecsillapította volna. A jelentés ugyan azzal a bölcs megállapítással kezdődik, hogy a magyar válság a nemzetközi krízis része, így a helyzet kialakulása miatt nem a magyar kormányt kell hibáztatni, ez azonban kevés volt, pénz is kellett volna a vigasztaló szavak mellé. Az igazi felháborodást azonban az a megállapítás váltotta ki, amely a magyarországi helyzetet nem ítélte súlyosnak, és felszólította a Magyar Nemzeti Bankot, hogy tegyen erélyesebb intézkedéseket annak érdekében, hogy Magyarország nemzetközi pénzügyi kötelezettségeinek tegyen *elsősorban* eleget. Ugyanakkor a Bank „... a kormánnyal egyetértőleg kidolgozott egy tervet, amelyre vonatkozólag a Pénzügyi Bizottság állásfoglalását kérte. Ez a terv abban állt volna, hogy a gazdasági élet folytonosságának fenntartása, a bank jegyfedezetének lehető megóvása és a belső fizetési rend biztosítása érdekében egy transzfermoratórium létesíttessék, amelynek értelmében úgy a címleteken alapuló, mint azokra a fizetésekre nézve, amelyek pénzintézetekkel szemben állnak fenn, a kamatfizetés és szabályos tőketörlesztés felfüggesztesse.”³⁹ A Népszövetség Pénzügyi Bizottsága azonban kategorikusan elutasította ezt a javaslatot, melynek célja a fizetések felfüggesztésével elsősorban a gazdaság működéséhez nélkülözhetetlenül szükséges minimális devizaellátás biztosítása lett volna. A jegybank 1931. október 30-i Főtanácsülésén foglalkozott a Bizottság jelentésével, s Popovics Sándor nem titkolta szembenállását mind a Pénzügyi Bizottság helyzetmegítélésével, mind javaslatuk elutasításával kapcsolatban, nem szólva a Bizottság „tanácsáról” mellyel a jegybankot lényegében rendreutasította. „Elnök úr egészen határozottan kijelentette, hogy nem hajlandó ezen a téren továbblépni, és vindikálta magának azt a kompetenciát, hogy a hazai viszonyokat mégiscsak közelebbről ismeri. A jelentés oda is konkludál, és ebben teljesen azt az eljárást követi, amelyet a Népszövetség Pénzügyi Bizottsága Ausztriában alkalmazott, hogy egyelőre határozatlan időre egyrészt az államnál alkalmaz egy ellenőrző és tanácsadó közeget, másrészt a Magyar Nemzeti Banknak azt a tanácsot adja (sic!), hogy forduljon a Nemzetközi Fizetések Bankjához egy jegybanki tanácsadó kijelölése érdekében.”⁴⁰

Mindez hamarosan megtörtént, a kormány mellé Royall Tylert, a jegybankhoz pedig Henry J. Brucet delegálták, s ezzel Magyarország, alig fél évtizeddel az első népszövetségi ellenőrzés befejezése után, ismét kontroll alá került.

Ugyanebben az időszakban azonban még mindig nem volt egyértelmű, vajon a magyar kormány a Népszövetség elutasító álláspontja ellenére a fizetésfelfüggesztés mellett dönt, hiszen a jegybank elnöke például fenntartotta az ahhoz való jogát, hogy ezt szükség esetén javasolja kormányának vagy képes Magyarország a szűkülő devizaállomány és a zsugorodó exportbevételek ellenére is kötelezettségeit teljesíteni.

Bármilyen valószínűtlennek tűnik is, ez csak 1931 decemberében dőlt el. A bizonytalanság hátterében döntően a Népszövetségtől való (vagyis a nemzetközi hitelezőktől való) függés állt, s a döntést késleltette az a tény is, hogy a Pénzügyminisztérium, a jegybank, valamint a kormány álláspontja között sem volt teljes összhang. Íme a Pénzügyminisztériumé: „... a pénzügyi és gazdasági politika ezidőszacint azon a megfontoláson alapszik, hogy mindaddig, amíg az exporttöbbletek révén

³⁹ MNB Főtanácsülési jegyzőkönyvek. 1931. okt. O.L. Filmtár. 13388. d.

⁴⁰ Popovics nem véletlenül fogalmazott ilyen indulatosan, hiszen a Magyar Nemzeti Bank vezetősége a kritikus hónapokban minden eszközt alkalmazott annak érdekében, hogy a *belföldi* gazdasági élet ne bénuljon meg a hitelrestrikció következtében. Ennek egyik bizonyítéka a jegybank váltótárcájának alakulása a vonatkozó időszakban: 1931. jan.: 297,1 millió pengő; 1931. márc.: 197,8 millió pengő; 1931. aug.: 608,0 millió pengő; 1931. dec.: 586,5 millió pengő. Az adatok az MNB 1932. január 19-i Főtanácsülési jegyzőkönyvéből származnak. O.L. Filmtár. 13388. d.

elérhető devizamennyiség a pengő értékének veszélyeztetése nélkül lehetővé teszi a külfölddel szemben fennálló hosszúlejáratú kölcsönök kamat- és tőketörlesztésének fizetését, illetve ezek külföldi pénzeszközökben való teljesítését, és emellett biztosíthatja a rövidlejáratú külföldi kölcsönök meghosszabbítása iránt folyamatba tett tárgyalásokhoz szükséges kamatfizetések szükségleteit, semmiféle kivételes eszközhöz a kormány nem kíván folyamodni.

Abban az esetben azonban, ha a gazdasági viszonyok hatása alatt, különösen pedig a külkereskedelmi forgalomban érdekelt külföldi államok magatartása folytán az exportfeleslegből befolyó külföldi fizetési eszközök elégtelensége a külföldi fizetések teljesítését nem tenné lehetővé, úgy kényszerűségből bekövetkezhet az az állapot, hogy a Magyar Nemzeti Bank, nem rendelkezvén a megfelelő devizakészletekkel, kénytelen volna a külföldi fizetésekre oly értelmű halasztáshoz folyamodni, hogy a külfölddel szemben fennálló fizetési kötelezettségek csak abban a mértékben és olyan időpontokban történjenek, amikor azt a Magyar Nemzeti Bank devizaállománya megengedi.⁴¹ Ez az álláspont, melyben még mindig túl sok a „ha” és az „abban az esetben”, lényegében olyan feltételezésen alapul, melyek 1931 végére teljes egészükben megalapozatlanná váltak, pontosabban 1931 első felétől semmi alapjuk sem volt.

Az 1931 őszére kialakult magyarországi helyzetet már csak utólagos magyarázkodással lehetett úgy-ahogy szépíteni. Amikor a 33-as Bizottság egyik ülésén megkérdezték a pénzügyminisztert, hogyan jöhetett létre ekkora költségvetési deficit úgy, hogy arról a nyilvánosság semmit sem tudott, Wekerle válasza a következő volt: „Mi soha nem tettünk le reményünkről, és mindig arra dolgoztunk, – és volt rá alapos reményünk –, hogy államkölcsönt tudunk felvenni. Amíg erre az államkölcsönre nekünk reményünk volt, lehetetlen volt itt egy deficitet költségvetéssel előállni. Lehetetlen volt először hitel szempontjából, másodsor pedig azért, mert az 1924-iki szanálási intézkedések szerint abban az esetben, ha deficit áll elő, jogában áll azok közül, akik a mi szanálásunkban résztvettek, bárkinek indítványozni a népszövetségi biztosi újbóli kiküldését.”⁴²

III.

A nemzetgazdaság monetáris krízise nem lerne teljes a költségvetés helyzetének ismerete nélkül. E tanulmány keretei között természetesen nem vállalkozhatom arra, hogy a húszas évek fiskális politikáját elemezzem, de a legfontosabb sajátosságok ismerete segít annak eldöntésében, hogy a költségvetési gazdálkodás beségített-e az ország pénzügyi pozíciójának romlásába, vagy sem?

A költségvetés alaki és tartalmi tekintetben egyaránt átalakításra szorult az infláció zavaros időszaka után, s ebben, hasonlóan az 1924. évi stabilizáció többi mozzanatához, szintén az angol instrukciókat alkalmazták. Bár már a húszas évek elején, éppen az infláció éveitől kezdve az adórendszerbeli korszerűsítések zajlottak (pl. a forgalmi adó Hegedűs Lóránt általi bevezetése) ez, az infláció viszonyai miatt pusztán formai intézkedés maradt, legalábbis a költségvetés bevételei tekintetében. 1924-től, a korona árfolyamának emelése következtében azonban jelentősen emelkedtek az adóbevételek is, s ez nagymértékben hozzájárult a költségvetési bevételeknek az előirányoztnál nagyobb mérvű növekedéshez. Ugyanakkor egyszerűsítették a költségvetés pénzgazdálkodását: kötelezővé tették a pénzforgalom jegybanknál való összpontosítását. A stabilizáció megindulását követő években más változás is történt. Szétválasztották az önkormányzati és központi költségvetést, nemcsak a kiadások, hanem a bevételek decentralizálásával is, így lényegében a megyei és városi pénzgazdálkodást megkísérelték némileg jövedelmezőbb alapokra helyezni, mint az akár a háború éveitől kezdve, akár korábban zajlott. Sajnos, ennek bevezetése, illetve időzítése nem bizonyult eredményesnek, hiszen az önkormányzatok deficitet szenvedtek, a korábbi évek gyakorlata alapján természetessé, sőt megszokottá vált, tartalékaik nem voltak, így az áttérés túl gyorsnak bizonyult.⁴³ A helyi adóbevételek

⁴¹ Bizalmas feljegyzés a külföldi tartozások fizetése tárgyában. P.M. T.e. K. 256. 25. cs. 1931. nov.

⁴² A pénzügyminiszter tájékoztatója Magyarország külföldi adósságairól. O.L. Országos 33-as és 44-es Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei. I. köt. K. 513.

⁴³ A húszas évek központi költségvetési gazdálkodásának áttekintésére: *Hajdrik Sándor*: Államháztartásunk alakulása a szanálás óta. Közgazdasági Szemle 1933. évf. Az önkormányzatok pénzügyi helyzetére: *Laky Dezső*: Adalékok a törvényhatósági városok háztartásához. Közgazdasági Szemle 1932. évf.

nagymérvű ingadozása, valamint a csaknem egy évtizeden át elhanyagolt infrastruktúra (mely szintén hatott a bevételekre) újabb és újabb bevételi források felkutatására ösztönözték a megyéket és a városokat. Csakhogy az önkormányzatok háború előtti legfontosabb pénzforrása, a pénzügy, a húszas években már teljesen más (sok tekintetben lényegesen rosszabb) feltételek mellett biztosította csak az önkormányzatok kölcsönigényeit.⁴⁴

Hasonló helyzetben volt maga a központi költségvetés is. Bár az adóbevételek jelentős emelkedése, valamint a népszövetségi kölcsönből megmaradt összeg kezdetben zökkenők nélkül biztosította a központi kiadások növelését, ezek a tartalékok három év alatt kimerültek. A központi kiadások döntő hányada a tágabb értelemben vett infrastruktúra felújítására, illetve bővítésére kellett, s ezt bizonyítják az évről évre készített és a Népszövetség Pénzügyi Bizottsága által jóváhagyott részletes beruházási tervek, valamint egy, a húszas évek végén megjelent összesítés adatai is.⁴⁵

1929-től azonban már az állami forgótöke is a folyó beruházási kiadások finanszírozását szolgálta, s ezzel olyan eszközök alkalmazásának időszaka kezdődött, mellyel a magyar állam alig két év leforgása alatt fizetéseképtelenné vált. A költségvetési deficit finanszírozása ugyanis – belső kölcsön kibocsátásának lehetetlensége, pontosabban a belföldi pénzügyi „nyomorúsága” miatt – kizárólag rövid lejáratra felvett külföldi hitelekkel történhetett. Súlyosbította a költségvetési gazdálkodás felelősének, a Legfőbb Állami Számvevőszék elnökének helyzetét, hogy a pénzügyi tárccal sem együttműködni, sem nyíltan szembeszállni nem tudott, mivel a pénzügyminisztérium nem is informálta különböző döntéseiről és annak várható következményeiről. Ugyanakkor a deficit pusztá ténye sem kerülhetett még egy szűkebb nyilvánosság elé sem, hiszen ez azonnal a népszövetségi „beavatkozást” váltotta ki.⁴⁶ Mindezek következtében, tekintettel a deficitfinanszírozás külső és belső kényszereire, a pénzügyminisztérium – egyetértésben a miniszterelnökkel – hajtűkanyarba kormányozta az állami pénzügypolitika gépezetét.

Ernek talán legjobb bizonyítéka a Magyar Általános Hitelbank, és a pénzügyminisztérium közötti viszony alakulása és ennek következményei.

A Hitelbank Magyarország legnagyobb magánbankja volt, mind tőkeerejét, mind hazai és nemzetközi érdekeltiségeit és kapcsolatait tekintve. A Magyar Általános Hitelbank folytatva dualizmus kori hagyományos gyakorlatát, a húszas években is az állam bankárának funkcióit gyakorolta, ami azonos volt az állami hitelműveletekben való elsődleges (és gyakran kizárólagos) részvételével. A pénzügyi intézet jelentősége talán azzal is érzékeltethető, hogy a Hitelbank vette fel először a húszas években üzletkörébe a jelzálogkölcsönök kibocsátását. (Eltérően az Osztrák–Magyar Bank budapesti intézetének háború előtti gyakorlatától, a Magyar Nemzeti Bank üzletágai között ez a tevékenység nem szerepelt, holott erre a kölcsöntípusra igen nagy szükség volt az agrárszektor csillapíthatatlan tőkeéhsége miatt.) A pénzügyi intézet kezelésében lévő vállalatok és bankok tőkeerejének értéke 1931-re elérte a másfél milliárd pengőt, melybe beleértendő a kihelyezései is.⁴⁷

1931. május 11-ike, vagyis az osztrák Creditanstalt csődje után „run” indult meg a Hitelbankkal szemben, melynek a következő számszerű „eredménye” volt:

⁴⁴Ez nem pusztán a korábban kialakult (Monarchia-beli) pénzügyi szétmészakodása, a háborús pénzügyi események (és főként hadikötvény-kibocsátások) nyomán változott meg, a magyar hitel-szükségletek hátrányára, hanem a nemzetközi pénzügyi feltételek keményedése miatt is.

⁴⁵O.L. Szabóky iratok. K. 264. 3. cs. Ugyanó: A magyar kormány beruházásai az 1924–1929. években. Kiadja az Egységes Párt. Bp. 1929.

⁴⁶Lásd a 42. sz. jegyzetet.

⁴⁷A Magyar Általános Hitelbank húszas évekbeli helyzetére és jelentőségére: *Ránki György*: A Magyar Általános Hitelbank a 20-as években. Történelmi Szemle. 1981/1.

A Magyar Általános Hitelbankkal szembeni hitel- és betételvonások alakulása
1931. május–október (millió P)

Időpont	Külföldi hitelek csökkenése	Betétállomány csökkenése	Összesen	Reescompte
1931.				
V. 1–VI. 30.	– 6	– 27	– 33	+ 55
VII. 1–VIII. 31.	– 25	– 25	– 50	+ 39
IX. 1–X. 30.	– 1	– 9	– 10	– 3
X. 1–X. 30.	– 2	– 7	– 9	+ 11
V. 1–X. 30.	– 34	– 68	–102	+102

Hozzáférhető az a kimutatás is, amely részletezi, mire használta fel a Magyar Általános Hitelbank a betételvonások és hitelfelmondások legkritikusabb időszakában a Magyar Nemzeti Banknál lévő kibővített visszszámítolási hitelkeretét.⁴⁸

A Magyar Általános Hitelbank visszszámítolási hitelkeretének
felhasználás szerinti megoszlása (ezer P)

Betétekre	28 700	Értékpapír vásárlása	4 665
Napi pénzvissza- fizetés	3 300	Hermesnek	10 000
Devizákra*	26 500	Készpénzkészlet	7 500
Vállalati új hitelek**	1 842		

*Az intézet külföldi rövidlejáratú hitelfelmondásai miatt történt visszafizetések.

**A Hitelbank érdekkörébe tartozó vállalatoknál történt hitelfelmondások miatti hitelbanki kölcsönnyújtások összege.

Az adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a Hitelbank elsősorban a külföldi hitelfelmondásai és a pénztulajdonosok „támadása” miatt került kritikus helyzetbe. Csakhogy a Magyar Általános Hitelbank válságos helyzetének eredete régebbre nyúlik vissza, mivel éppen állambankári funkciója következtében nagyon komoly szerepe volt az 1929-től meginduló és már említett költségvetési deficitfinanszírozásban. Ugyanakkor a hazai pénzpiacon betöltött vezető szerepénél fogva számos olyan kölcsönműveletben vett részt, mely úgy vélem, jellemzi a húszas évek második felének gyors eladósodását, legalábbis a végeredmény, vagyis a fizetéseképtelenség szempontjából. A Magyar Általános Hitelbank ugyanis 1931-re azért nem rendelkezett elegendő likvid* tartalékkal, illetve tőkével az akut krízissel szembeni védekezéshez, mert jelentős befagyott (egészen pontosan befagyasztott) követeléseit semmilyen eszközzel nem tudta mozgósítani.

⁴⁸O.L. MÁH. Könyvelés. A bank intern mérlege. Z. 63. 2. cs. 7. t.

A Magyar Általános Hitelbank követeléseinek megoszlása
az adósok és a refinanszírozás szempontjai szerint csoportosítva (ezer P)

A) Állammal szembeni követelések

	Összesen	Külf. refinansz.	Belföldön	Nincs
Hitelbank	86 833	61 542	14 545	10 746
Vállalatok	26 046	14 460	6 480	5 106
Affiliáltak	3 835	–	530	3 305
Összesen	116 714	76 002	21 555	19 157

B) Törvényhatóságok

Hitelbank	10 176	6 184	639	3 353
Vállalatok	10 764	2 289	6 684	1 791
Affiliáltak	1 699	–	591	1 108
Összesen	22 639	8 473	7 914	6 252

A fenti adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a Hitelbank, állambankári kötelességének eleget téve, rendszeresen nyújtott hitelt az államnak, illetve különböző állami intézményeknek, melyeknek pedig egynegyedét tudta a belföldi pénzpiacra refinanszírozni, ezek többségét (ha lehetőség volt rá) külföldön refinanszírozta. A pénzügyminisztérium közvetlen külföldi kölcsönfelvételre is utasította a Hitelbankot, vagy különböző költségvetéshez tartozó intézményeket, a Hitelbank tárcájába került váltó- vagy értékpapíryanag pedig nem volt időben mobilizálható. Meglehetősen bonyolult kivitelezéssel néhány év alatt az állam (a továbbiakban a pénzügyminisztérium) 125 millió pengő adósságot kreált a Magyar Általános Hitelbanknál, míg 1931 május és július között, vagyis amikor a nemzetközi pénzpiac zavarai drasztikus veszteségeket okoztak a pénzügyminiszter utasítására a Pénzügyintézeti Központ összesen 55 millió pengő hitelt nyújtott a Hitelbanknak, vállalati és egyéb tárcaváltók fedezete mellett. A fenti hitelösszegekből 14 millió pengő kamatmentes kölcsön volt, de a teljes hitelösszegért az államkincstár (vagyis a pénzügyminisztérium) vállalt készfizetői kezességet a Legfőbb Állami Számvevőszék tudta nélkül. 1932 májusára az állam Hitelbankkal szembeni tartozása 140 millió pengőre emelkedett, így a pénzügyintézet, más eszköze nem lévén, kénytelen volt részletes beadvánnyal „igazolni” jelentőségét és pénzügyi súlyát Korányi Frigyes akkori pénzügyminiszternek, hogy ennek hatására a pénzügyminisztérium talán visszafizet valamit tartozásából.⁴⁹ Részletesen dokumentálható a fennmaradt levéltári anyagok alapján, hogy a pénzügyi tárca más állami, vagy fél-állami intézményeken keresztül hasonló hitelműveletekbe bocsátkozott, így hasonló célokra „használt” a Magyar Kir. Postatakarékpénztárat, valamint a Pénzügyintézeti Központot is.⁵⁰

A deficitfinanszírozásnak e meglehetősen kockázatos módszere mellett nem kevésbé fontos az sem, végső adósként melyek voltak azok az intézmények, melyek folyó hiányait ily módon „kozmetikázták” egyenleggé vagy többletté?

Az állami végső adósok „rangsorában” első helyen a MÁV állt. Az államvasutak szinte katasztrofális pénzügyi helyzetbe került az első világháború befejezését követő egy évtizedben. Ennek hátterében a rendkívül magas nyugdíjterhek és a teljes rekonstrukció szükségessége állt. A MÁV gondja

⁴⁹ O.L. MÁH. Titkárság. Z. 51. 29. cs. 470. t. Scitovszky Tibor levele Korányi Frigyes pénzügyminiszterhez. Ugyanennek pénzügyminisztériumi anyaga: O.L. P.M. Általános iratok. K. 269. 347. cs. 370. t. 1932. jún. 30-i kimutatás. A Hitelbanknak 1931 júliusában a Pénzügyintézeti Központ által folyószámlahitel formájában adott állami kölcsönére: O.L. Pénzügyintézeti Központ. Végrehajtóbizottság. Z. 923. 6. cs. 3. t. 1932. júl. 22.

⁵⁰ Külön kutatás tárgya lehet a Pénzügyintézeti Központnak az állami hitelműveletekben betöltött – feltételezésem szerint – kiemelkedően fontos szerepe.

nemcsak a teljes felújítás és bővítés volt, ideértve a kocsiparkot, valamint a vasútvonalak átalakítását. Nem sikerült olyan tarifapolitikát kialakítania sem, mellyel pénzügyi egyensúlyát biztosíthatta volna. Nem véletlenül szerepelt a kormány minden évi beruházási programjában a MÁV pénzigénye, és már 1927-től a kormányzati szervek kutatták egy nagy vasúti kölcsön lehetőségeit is.⁵¹ Forgatóköszükségletét is csak rövidlejáratú külföldi kölcsönök felvételével tudta kielégíteni. Nem volt jobb az Állami Vas- és Gépgyárak pénzügyi helyzete sem, de hasonló problémákkal küzdött a többi állami kezelésben lévő üzem is. Gyakran magára az állami alkalmazottak bér-, illetve illetményösszegére sem állt rendelkezésre elegendő pénz, s ilyenkor nem volt más lehetőség, mint vagy egy magánbank, vagy egy sajátos pénzügyintézet mint a Postatakarékpénztár, vagy a Pénzügyintézeti Központ. 1931 nyarán a bankszűnnapok és a valutáris korlátozások bevezetését követően a Magyar Kir. Postatakarékpénztár is fizetésképtelen helyzetbe került. Ennek háttérében a magyar pénzügyminiszter többszöri, külföldi valutakölcsön felvételére adott utasítása állt, melyek végső céljáról a Postatakarékpénztár vezetősége nem sokat tudott. Tény azonban, hogy a takarékpénztár rövidlejáratú kézizálog- (lombard) kölcsönöket vett fel különböző európai bankházaktól, úgy, hogy a nála elhelyezett betétek törvényes fedezetét képező értékpapírokat helyezte el biztosítékként a bankházaknál. Az a kisebbik baj volt, hogy ez mind a Postatakarékpénztár alapszabályával, mind pedig a józan üzletpolitikával legalábbis ellenkező lépéssorozat volt, a nagyobbik baj azonban az volt, hogy ezen értékpapírok árfolyama 1931 júliusát követően zuhanni kezdett, a kölcsönöket (mint az a következőkben kiderül), a takarékpénztár visszafizetni nem tudta, így az értékpapírok sorsa végleg kikerült a magyar adósok és tulajdonosok kezéből.

1931 júliusában a Postatakarékpénztár fent jelzett módon keletkezett adósságaiból 1 millió dollár vált esedékessé. „Mivel ezen tartozásunk kifizetésére a Magyar Nemzeti Bank egyáltalán devizát rendelkezésünkre bocsátani nem hajlandó, és mivel a Pénzügyintézeti Központ pengőhitelnek a jóváírását a külföldi intézetek részére ugyancsak megtagadta, mély tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy a Magyar Királyi Postatakarékpénztárt a nyílt fizetésképtelenségtől megvédeni szíveskedjék.”⁵² Csaknem egy évvel későbbi az a feljegyzés, mely utólag rekonstruálta a kritikus helyzet megoldását: a Pénzügyi tárca nem tudta visszavásárolni az értékpapírokat, a kölcsönöket egy ideig prolongálta, majd, legalábbis ami a kölcsönök eredeti devizanemeit illeti – az egészet nem fizette vissza.

1931 decemberében a pénzügypolitika, valamint a kormány vezetői azzal az elhatározással távoztak évvégi szabadságra, hogy 1932 januárjától Magyarország még az addig tabunak tekintett külföldi kötelezettségének, a népszövetség kölcsön törlesztésének sem tehet eleget. Nem véletlenül tartott 1932 áprilisában a Magyar Nemzeti Bank külföldi tanácsadójának levelében a következő tartalmas megállapítás: „Véleményem szerint Közép-Európa problémája megoldhatatlan Németország nélkül...”⁵³

*

E tanulmány egy, a magyarországi központosított devizagazdálkodás történetét feldolgozó kézirat fejezete. (Kényszerek és kényszerítések: Magyarország és az 1931-es nemzetközi pénzügyi válság. 1986.) Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik e kézirat elolvasásával és véleményükkel segítettek állaspontom világosabb megfogalmazásában, külön is Ránki Györgynek, Bácskai Tamásnak és Hagelmayer Istvánnak.

⁵¹ O.L. P.M. Bud János pénzügyminiszter iratai. K. 255. 2. cs. valamint *Ferber K.*: Vita a húszas években...

⁵² A Postatakarékpénztár gyanús pénzügyi problémáit a Legfőbb Állami Számvevőszék Kezdeményezésére vizsgálták, így derült ki ez a furcsa hitelművelet. O.L. P.M. T.E. K. 256. 24. cs. 527. res. 1931.

⁵³ H. Bruce levele 1932. ápr. 7. BOE. OV. 49.

Katalin Ferber: A Step Behind. The Attempt of the Hungarian Government at Gaining a Loan in 1930–31

The study points out, that in 1931 the Hungarian economic policy was forced to a radical change of strategy. The monetary crisis in the country was of deep structural and not of financial character. Contemporary experts recognized that the continuous current deficit of the balance of payments can be avoided only through radical changes in the country's economic structure. Making use of so far not sufficiently utilized sources the study describes how the Hungarian economy and the government's economic and financial policy was evaluated by the foreign monetary and diplomatic bodies. Special emphasis is laid on the role of the „young” BIS and the activity of the Financial Committee of the League of Nations. Numerous tables with data on the Hungarian state loans and on the permanent budgetary deficit are supplied.

Каталин Фербер: В невыгодном положении. Попытка занимания денег венгерского правительства 1930–31 гг.

Настоящая статья является частью работы об истории централизованного валютного хозяйства в Венгрии. Автоном указывается принудительность венгерской хозяйственной политики в радикальном изменении своей стратегии. Автор подчеркивает, что в связи с монетарным кризисом страны речь идет не о денежнотехнической, а об экономической проблеме. Уже современники-специалисты осознали, что дефицит платежного баланса в самом деле станет разрешимым при перестройке экономической структуры страны. При помощи незнакомых или до сих пор недостаточно разработанных иностранных источников статья показывает, каково было мнение о венгерском экономическом положении и о финансовой политике кругов международных специалистов, которые решили вопрос о кредите венгерского правительства. В статье особенно много новостей о роли Международного Платежного Банка. Автор занимается деятельностью Финансовой комиссии при Лиги Наций, историей переговоров 1930–1931 годов, но и по данным показывает формирование венгерского бюджета и круг государственных должников.